

TÜRKİYE'DE ANITSAL YAPILARIN KORUNMASINDA UYGULAMA BOYUTUNDA YAŞANAN SORUNLAR: AYASOFYA MÜZESİ VE FATİH CAMİİ ÖRNEKLERİ



CONSERVATION ISSUES OF MONUMENTAL BUILDINGS IN TURKEY IN PRACTICE, CASE STUDY: HAGIA SOPHIA MUSEUM AND FATİH MOSQUE IN ISTANBUL

Burcu Selcen COŞKUN*

Öz

Türkiye'nin zengin mimari mirasının küçük bir bölümünü oluşturan anıtsal yapılar, sahip oldukları değerler ve geçmişe tanıklıklarıyla özenle korunmayı hak etmektedirler. Oysa, Cumhuriyet'in ilanından günümüze, koruma faaliyetleri dikkate alındığında Türkiye'de karar alma ve uygulama mekanizmaları arasında var olan bir takım uyumsuzlukların, bu yapıların özgün değerlerine olumsuz etkisi olduğu görülür. Bu makalede söz konusu uyumsuzlukların ve kaynaklarının araştırılması hedeflenmiştir. Bunu yaparken, makalede öncelikle 1923'ten günümüze kronolojik olarak mimari koruma alanının gelişimi ve değişimi irdelenmektedir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kısıtlı olanaklarla sürdürülen koruma faaliyetleri, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun örgütlenmesi ve 1950'lerin sonuna denk gelen İstanbul'daki imar faaliyetleri gibi farklı dönemlerde yaşanan önemli gelişmelerin koruma alanını nasıl dönüştürdüğü tartışılmakta, farklı dönemlerde koruma uygulamalarını etkileyen sebepler ve bu uygulamalardaki eğilimler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Makalede çalışmanın sonuçlarını desteklemesi amacıyla İstanbul'da bulunan iki simgesel yapının Cumhuriyet Dönemi onarımları seçilmiş ve bu onarımlarda öne çıkan bazı sorunlu noktalar örnek olarak ele alınmıştır. 1930'lardan günümüze arşiv belgeleri ışığında Ayasofya Müzesi ve Fatih Camii'nin onarımlarında uygulama boyutunda yaşanan bu sorunlu süreçlerin sebepleri irdelenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, Türkiye'de anıtsal yapıların korunması alanında aktarılan süreçte tespit edilen temel problemler başlıklar altında irdelenmiş ve sebepleri yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Mimari koruma, anıtsal yapı, kültürel miras, Fatih Camii, Ayasofya Müzesi,

Abstract

Monumental historic buildings are a small portion of Turkey's built heritage and deserve to be protected with care. However, when examined through a chronological view starting from 1923, it is observed that the conservation activities in Turkey have often failed

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fak., Mimarlık Bölümü, İstanbul.

ORCID ID: 0000-0002-9490-6393 ♦ E-mail: selcen.coskun@msgsu.edu.tr

to succeed in preserving their authentic features. One of the fundamental problems lies in the fact that there is discordance between state institutions responsible of the decision making process for cultural heritage and the ones responsible of controlling the practice on site. This article aims to investigate the reasons of this discordance and while doing this, it first sheds a light on the development of architectural conservation in the republican period briefly, focuses on the different shifts and tendencies in time and highlight the events and institutions which have been influential in triggering these changes. The limited conservation activities in the founding years of the republic took a rise in 1930s with the first national listing and documentation studies and in 1950s after the establishment of the High Council for the Protection of Historical Monuments the legislation became the primary step in conservation. While the urban development projects had a destructive impact on İstanbul's historic fabric in late 1950's, many monuments were restored for the celebrations of 500th year of the conquest of the city. The rise of the population of big cities; rapid urbanization and new legislative decisions for the protection of cultural heritage have each had impacts on the conservation field during 1960's extending to 2000's. The restoration processes of two symbolic buildings, chosen as case studies, Hagia Sophia Museum and Fatih Mosque, introduce the controversy between the decision making process and the restoration practice. In the article, the reasons behind these problematic restorations are highlighted and discussed. Finally, this essay classifies some of the issues related with cultural heritage in Turkey, in regard of decision making process and restoration practice and evaluates the main reasons behind these problems.

Keywords: *Architectural conservation, monument, İstanbul, Fatih Mosque, Hagia Sophia,*

GİRİŞ

Türkiye'de anıtsal yapılar, yasada belirtilene göre, korunması gerekli kültür varlıkları içinde 1. grupta yer alırlar. 1. grup yapılar¹ ise, Türkiye'nin korunması gerekli kültür varlıklarının yaklaşık % 6-7'sini kapsamaktadır.² Titizlikle korunarak geleceğe aktarılması gereken az sayıdaki bu yapılar, ulusal öneme sahiptirler ve korunmaları çeşitli yasa ve düzenlemelerle güvence altına alınmıştır.

Ancak, Cumhuriyet'in ilanından günümüze geçen süre içindeki koruma faaliyetleri mercek altına alındığında Türkiye'de anıt eser korunmasında kimi zaman alınmış kararların ve mevcut mevzuatın uygulama sırasında karşılıklarını bulamadığı; birbirini desteklemesi gereken karar alma ve uygulama mekanizmalarında uyumsuzlukların anıtsal yapıların özgün değerlerine zarar vermekte olduğu görülür.

1 1999 yılında kabul edilen 660 No.'lu ilke kararına göre 1. Grup yapılar “*Toplumun maddi tarihini oluşturan kültür verileri içinde tarihsel, simgesel, anı ve estetik nitelikleriyle korunması zorunlu yapılardır.*” (Karar metni için bk. K.T.V.K.Y.K., 1999.)

2 Ceylan, 2000, 129.

Bu çalışma, İstanbul'da bulunan iki simgesel yapının restorasyon süreçlerinde yaşananlardan faydalanarak bu uyumsuzlukların neler olduğu araştırmayı hedeflemektedir. Makalede öncelikle Türkiye'de mimari koruma alanında Cumhuriyet'in ilanından günümüze yaşanan değişim ve gelişmeler uygulama alanına vurgu yapılarak kısaca aktarılacak ve böylece, Türkiye'de kültür varlıklarını koruma konusunun hayata geçirilme biçimleri farklı dönemlerdeki temel değişimlerle birlikte ortaya konulacaktır. 1923'ten günümüze anıtsal yapıların korunmasında uygulama boyutunda yaşanan sorunlar tarihsel bir doğrultuda aktarılarak var olan sorunlar İstanbul'dan seçilen söz konusu iki dini yapı üzerinden somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, koruma kurullarının bu süreçte koruma alanında üstlendikleri görevler irdelenirken, Türkiye'deki koruma uygulamalarında gözlemlenen kurumsallaşma ve uygulama sorunları, bu iki yapının farklı dönemlerdeki restorasyon süreçleri üzerinden tartışmaya açılacaktır.

1923'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ANIT ESER KORUMANIN KISA TARİHÇESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi'yle başlayan devlet eksenli tek yapı koruma anlayışının 1923'ten 1950'lere dek süregeldiği görülür. Bu dönemde mimari koruma alanında gözlemlenen genel eğilime anıtsal ölçekli tarihi yapıların korunması ve bunların işlevlendirilerek hayata yeniden katılması anlayışı hakimdir. 1923-1951 arası dönem, Cumhuriyet ülküsü çerçevesinde yeni ulusun inşasına denk gelen aralıktır. Dolayısıyla dönemin ruhunu da yansıtacak şekilde başkent'in imarı ve kamu yapılarının inşası ön planda tutulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan miras alınan yasal mevzuat ve kurumlar devam etmiş, ulus-devlet kurgusu kapsamında anıt eserlere seçmeci bir yaklaşımla sahip çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da Sultanahmet Camii, Azapkapı ve Kadirga Sokollu Camileri, Gazanfer Ağa Medresesi, Mısır Çarşısı vd. anıtsal ölçekli yapıların onarımlarının yanı sıra Ayasofya'nın korunması ve onarılmasına yönelik bazı çalışmalar yürütülmüştür. 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla, Ayasofya'nın yapısal sorunlarının incelenmesi ve çözüm bulunması amacıyla bir komisyon görevlendirilmiştir. Atatürk, Ayasofya'nın 1935'te tamamlanan onarım çalışmalarını bizzat yerinde incelemiştir. Yine 1924'te Topkapı Sarayı müze olarak kabul edilmiş ve saray yapılarının onarım çalışmalarına başlanmıştır.

1930'larla birlikte İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde işlevsiz kalan Manisa Muradiye Medresesi, Süleymaniye İmareti gibi yapıların yanı sıra, Ayasofya, Fethiye ve Kariye Camileri gibi Bizans mozaik sanatının ender örneklerini barındıran dini yapılar da müze işlevi verilerek koruma altına alınmıştır.³

3 Osmanlı döneminde camiye dönüşmüş Bizans dini yapılarının bu işlevlerini devam ettirmeleri durumunda, özgün sanatsal ayrıntıları yeterince sergilenemeyecektir. Bu ibadet mekânlarının müzeye dönüştürülmesi konusu, 1930'larda politik tartışmalara da zemin oluşturmuştur. Bu yapıların estetik değerlerinin korunarak yaşatılması ve yapıların yeniden işlevlendirilmesi için

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında büyük ölçüde maddi yetersizlik ve personel eksikliğinden ötürü mimari koruma ve onarım çalışmalarına yeterince önem verilememiştir. Osmanlı'dan teslim alınan mevcut yönetsel çerçeve devam ettirilmiş, koruma uygulamalarında rehber olarak Asar-ı Atika ve Muhafaza-i Abidat Nizamnameleri kullanılmıştır. Kültür varlıklarının korunması alanında denetleyici ve tavsiye verici az sayıdaki kurumdan biri olan Eski Eserleri Koruma Encümeni (*Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümen-i Daimisi*) değişikliğe uğramadan sadece İstanbul'daki tarihi yapılarla ilgilenme görevini sürdürmüştür. 1935-1945 yılları arasında etkin olan Encümen, gerek bulunduğu konularda kendisi de karar üretme yetkisine sahiptir.⁴

Atatürk'ün 1931 yılında Konya'dan yollanmış olduğu telgraf, Türkiye'de koruma tarihi için büyük önem taşır. Telgrafta anıtsal yapıların ihmal edilmiş olduğu belirtilerek acilen bu durumun önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Telgrafın etkisiyle 1933 yılında örgütlenen ve ülke çapında görev yapan *Asar-ı Atika Komisyonu* restorasyonlarda *tahkim etmek* (sağlamlaştırma), *muhafaza etmek* (koruma), *anıtların hüviyetini* (özgün karakterini) bozmadan onlara *yaşam imkânı vermek*, bu hususta o günün tekniğini kullanarak özgün ve aslına uygun malzemeyi birleştirmek yöntemlerini savunmaktadır. Bu görüşler, dönemi için olduğu kadar günümüz koruma ilkeleri bağlamında da oldukça çağdaştır. Ancak, Komisyon'un görüşlerinin aynı dönemde gerçekleştirilen uygulamalara tam olarak yansıtılmadığı düşünülebilir. Özellikle, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı cami, medrese ve benzeri anıtsal ölçekli yapı restorasyonlarında bazı sorunlar görülmüş olmalıdır ki; bunların düzeltilmesi adına 1936'da "*Camilerin ve Bunlara Şumulu olan Binaların Tamir ve İnşaatlarına Ait Fenni Şartname*" hazırlanmıştır.⁵ Tek yapı restorasyonları için yol gösterici içeriğe sahip olan bu şartnamenin mevcut karışıklığa bir düzen getirmesi hedeflenmiştir. Şartname kuramsal açıdan oldukça ilkel bir koruma yaklaşımına sahiptir. Bazı belirsiz tanımları içeren şartnamede restorasyon yöntemleri tercihi, onarımı yürütecek koruma uzmanı-mimarın kişisel kararına bırakılmaktadır. Yok olan kısımlar için yeterli belgeye sahip olma koşulu dayatılmaksızın bütünlükler önerilmekte ve bunun için analogi yöntemi; sağlamlaştırmalar içinse, dönemin tercih edilen tekniği olan betonarme önerilmektedir. Dönemin uluslararası kabul görmüş koruma ilkeleriyle bir karşılaştırma yapılması gerekirse, şartnameye çok yakın tarihte kabul edilmiş olan Atina Tüzüğü'nde de (1931) betonarme, çağdaş malzeme ve teknoloji olarak restorasyonlarda kabul görmektedir. Atina Tüzüğü, yok olmuş bölümlerin yeniden yapımında, yeni malzeme kullanımını tam bir sadelik felsefesiyle teşvik eder ve müdahalelerin fark edilebilir olmasını önerir. 1936 tarihli şartnamede bu tür bir öneriye rastlanmaz.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin etkin gazeteci ve milletvekillerinden Falih Rıfki Atay, bu dönemde şöyle bir saptamada bulunmuştur:

bazı kararlar alınmış olduğu görülür. Daha detaylı bilgi için bk. Kayın, 2008, 99.

4 Madran, 2010, 75, 98.

5 Çetintaş, 2007.

“İstanbul’da dört yüz kadar Osmanlı anıtı olduğu söylenmektedir. Çoğu ayakta. (...) Birçoklarını durmadan tamir ediyoruz.

Uzun, çok uzun bir zevksizlik devri geçirdik. Badana ve çimento birçok güzelliklerimizi tahrip etti. Şimdi de bir eksik anlayış, bir kültürsüzlük devri geçiriyoruz. Bu devri süratle kapıyalım. Kapamak Millî Eğitim Bakanlığı’nın elindedir. Kapamak, bir mevsimlik iştir.”⁶

Türkiye’de 1940’larla beraber çok partili siyasi yapılanmaya geçilmiştir. Bu noktada, Cumhuriyet Dönemi’nde ülkeyi ve kenti yöneten iktidarların, şehirlerin mimari mirasını tahrip edici çeşitli imar faaliyetlerinden söz edilmesi gerekir. Kentlerin merkezi alanları üzerinde yıkıcı ve yozlaştırıcı etkileri olan bu faaliyetler, çoğu zaman mevcut anıtsal ölçekli yapı stoğunda geri döndürülemez kayıplara yol açmıştır. Her ne kadar Türkiye’de 1950’li ve 1960’lı yıllarda “tarihi çevre” ve “kent dokusu” terimleri kullanılmamakta ve korunmaya layık görülen eserler temelde anıtsal yapılar olmakta idiyse de⁷ Lütfi Kırdar’ın belediye başkanı olduğu dönemle başlayarak İstanbul’da anıtsal yapıları tehdit eden kapsamlı imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemde İstanbul imar planı çalışmalarında etkin olan kişi Fransız mimar-şehir plancısı Henri Prost (1874-1959)’tur. 1936’da Yalova’da yapılması istenen Kaplıca Oteli ve çevresinin yerleşiminin planlanması için davet edilen Prost, daha sonra İstanbul’un imarı için görevlendirilmiş ve 1937’den başlayarak 1950’ye kadar İstanbul için kurulmuş imar bürosunu yönetmiştir.⁸ Prost’un planındaki ana kararlar, İstanbul’a iki büyük parkın yapımını ve Tarihi Yarımada’da yolların genişletilerek bazı ana arterler açılmasını öngörmektedir. Aralık 1943 - Ocak 1944 tarihli Eminönü düzenlemesi planına bakıldığında yalnızca Yeni Cami, Mısır Çarşısı, Rüstem Paşa Camii ve yanındaki hanın korunması önerilmiş; geri kalan tarihi doku yıkılarak geniş yollarla yeni büyük binaları içeren sözde “ferah” bir doku yaratılmıştır. Yerasimos’a göre, bu uygulama, *anıt uğruna kent dokusu yok edilmesidir*.⁹

Prost, toplamda üç farklı belediye başkanı ile çalışarak planladığı imar etkinliklerinin kısmen hayata geçirildiğini görmüş ve 1951 yılında sözleşmesi yenilenmediği için görevinden ayrılarak ülkeyi terk etmiştir. Bu arada Türkiye çok partili döneme geçmiş, 1950’de Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Adnan Menderes’in başbakan olarak imza attığı pek çok iddialı işten biri de İstanbul’un imarı olmuştur. Prost’un planı, bıraktığı noktadan bir Türk plancı grup tarafından uygulanmak üzere güncellenerek yeniden ele alınmıştır. 1956-1959 seneleri arasında planın yabancı şehircilerin yürütücülüğünde uygulamaya geçtiği dönemde bazı ana yollar ve bulvarlar açmak arzusuyla kentin tarihi dokusunda yer alan yüzlerce eski eser yıktırılmış veya başka yere nakledilmiştir.¹⁰ Tanman, mimari miras üzerinde devlet eliyle gerçekleştirilen

6 Atay, 1951.

7 Tanman, 2006.

8 Akpınar, 2014, 78.

9 Yerasimos, 2005, 52.

10 1940’larda Lütfi Kırdar’ın belediye başkanı; 1950’lerin sonunda Adnan Menderes’in

bu yok edişin asıl nedenini, ülkeyi ve kenti yöneten kadroların yaşadıkları çevrede “neyin korunmaya layık olduğu” ve “nasıl korunması gerektiği” gibi hususlardaki bilinçsizlikleri ve duyarsızlıklarıyla ilişkilendirir.¹¹

Türkiye’de mimarlık tarihi alanında kapsamlı çalışmaları olmuş ve Vakıflar Umum (Genel) Müdürlüğü tarafından o dönem ikinci kez danışman olması için davet edilmiş olan mimar, arkeolog Prof. Albert Gabriel’in bu imar etkinliklerini yürüten farklı isimlere yönelik 1958 yılındaki yorumu ilginçtir:

“Tavsiyelerden istifade edilmek üzere davet edilmiş artistik zevkleri de malum ecnebi ürbaniistlerin de modernize etmekle vazifelendirildikleri bu şehrin planlarını çizerken tarihi abidelerin tebaruz ettirilmesini; kıymetlendirilmesini can-ı gönülden istediklerinden şüphe edilmelidir.”¹²

Koruma alanında uygulamaya yönelik saptanabilecek sıkıntılardan biri de çevre algısının eksikliğidir. Orhan Alsaç, Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliği ve başkanlığı zamanındaki deneyimlerine dayanarak, korunacak yapıların çevrelerinden soyutlanmış olarak işlendikleri için Kültür Bakanlığı’nın imar planları hazırlarken kullanılan topoğrafik haritalardaki tespitlerin yetersiz kaldığını belirtir.¹³ Alsaç, GEEAYK’ndaki hizmetleri sırasında Kültür Bakanlığı uzmanlarının haritalarda sadece anıtsal yapıları saptayıp işaretlediklerini ve kimi zaman bazı değerli yapıları bilgisizlikten harap veya fonksiyonunu kaybetmiş olarak düşünüp planda göstermediklerini belirtir. Alsaç, bu gözleminin yanı sıra bu dönemde Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından başarılı onarımlar yapıldığı gibi, pek çok kültür varlığının da onarım adı altında tahrip edildiğini vurgular.

Ülke çapında görev yapacak bir otoriteye duyulan ihtiyaç sonucu 1951’de oluşturulan *Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK)*’nin temel görevleri arasında *ülke ölçeğindeki proje ve uygulamaları denetlemek, uygulamaya yönelik kararlar almak ve koruma alanında ihtiyaç duyulan ilkeleri saptamak* bulunur. 1983 yılına dek görevini sürdüren kurum, 2863 sayılı yasa ile iptal olmuş ve yerine *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu* getirilmiştir. Kurulun yapısında oluşturulacak bir düzenleme ile işleyişte görülen aksaklıkların çözümlenmesi mümkün iken, merkezi sistemden daha farklı bir yapıya sahip, bölgesel sisteme geçilmiştir. Bu

başbakan; 1980’lerde ise, Bedrettin Dalan’ın belediye başkanı olduğu dönemlerde yürütülen imar etkinlikleri çerçevesinde gerçekleşen bu yıkımların bir benzeri İstanbul’da 2000’lerde yine yerel yönetimin teşvikiyle bu defa sivil mimarlık örneklerine yönelik tekrarlanmıştır. Bir örneği, Tarihi Yarımada’da Süleymaniye Yenileme Alanı’nda görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Coşkun, 2012, 144.

11 Tanman, 2006, 21.

12 Şener Özler’in İstanbul’a dair 1934-1995 aralığında yazılmış planlama raporlarını derlediği 2007 tarihli yayınında Gabriel’in “İstanbul ve Bursa’nın Tarihi Abidelerindeki Restorasyon Çalışmalarına Dair Rapordur” (Gabriel, 2007) başlıklı raporunun tam metnine ulaşılabilir.

13 Alsaç, 1984, 201.

geçiş sürecinde GEEAYK üyelerinin deneyimleri ve Türk koruma tarihine tanıklık eden pek çok belgenin yeni örgütlenen kurullara aktarımı yeterince sağlıklı yapılmamıştır. 1980’de GEEAYK’nun iptali ve yeni yasayla Koruma Bölge Kurullarına geçiş süreci gerektiği gibi yönetilemediği için, Türkiye’deki koruma pratiğinin sürekliliği bu süreçte zarar görmüştür.¹⁴

Bugün de ülkede anıtsal yapı restorasyonları hakkında karar verici organ Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve Yüksek Kurul’a bağlı görev yapan Bölge Kurulları’dır. Maalesef, Bölge Kurulları arasında görülen ilke farklılıkları, zaman zaman koruma alanında temel otorite olan Yüksek Kurulun saygınlığının sorgulanmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak, 2005’te kabul edilen 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”u ile kurulan Yenileme Kurullarının belirlenen yenileme bölgelerindeki konular hakkında, aynı bölgeden sorumlu Bölge Kurulunun görüşünü almadan kendi alanlarındaki parseller için karar üretmeleri de çelişkili durumlar ortaya koymaktadır.

Koruma alanında söz sahibi bir diğer önemli kurum ise, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye’ye devrolan Vakıflar Genel Müdürlüğü’dür. Genel Müdürlük, “...idaresinde ya da denetiminde bulunan mazbut veya mülhak vakıflara ait taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile..”, “...özel ve tüzel kişilerin elinde bulunan cami, türbe, kervansaray, medrese, han, hamam, mescit, zaviye, Mevlevihane, çeşme ve benzeri...” kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesinden sorumludur.¹⁵

1956 senesinde Vakıflar Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilatı Hakkındaki Kanun yürürlüğe girmiş; 1957 yılında çıkarılan (7044 sayılı) kanunla, aslı vakıf olan eserlerin Milli Eğitim Bakanlığı, ya da Belediye ve özel idarelerin mülkiyetinden alınarak Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlanması konusu yürürlüğe konulmuştur.¹⁶ 1956’da şekillenen Vakıf mevzuatı ve 1957’deki kararı takiben, Vakıflar Genel Müdürlüğü kendi bünyesinde, yoğun bir program çerçevesinde sorumluluğunda olan yapıların restorasyon çalışmalarına başlamıştır.¹⁷ 1956-1957 yılları özelinde olmak üzere 1950-1960 arası Türkiye’deki koruma tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır. Bu yıllar, yeni örgütlenmiş olan GEEAYK’ın da etkisiyle uygulamalar öncesi bilimsel kararların alınmaya başlandığı ve özellikle anıtsal ölçekli yapıların restorasyonlarındaki artışın sonucu mimarların koruma pratiğine dahil olarak yoğun deneyim kazandıkları bir dönemdir. Koruma alanından sorumlu devlet kurumlarında bu deneyimlerin yöneticilerden alt ekiplere aktararak bir geleceğe dönüştürülmeye çalışıldığı ve bazı isimlerin öne çıktığı görülür.¹⁸

14 Coşkun, 2012.

15 Madran, 2010, 22.

16 Önder, 1998, 6.

17 Bu dönemde aynı zamanda İstanbul’daki pek çok tarihi yapının Adnan Menderes’in yönlendirdiği imar etkinlikleri yüzünden tahrip olduğunu hatırlamak gerekir. Bu yıkımlar sürerken Demokrat Parti Hükümeti şehrin Osmanlı hakimiyetine girişinin 500. yılı olması sebebiyle hummalı bir onarım ve restorasyon kampanyası başlatmıştır. Detaylar için, *bk.* Altınyıldız, 1997.

18 Yücel, 1998, 231.

Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kuruluşuna (1951) kadar geçen sürede gerçekleşen restorasyonlar, uygulamayı yürüten mimarların kişisel eğilimleri tarafından yönlendirilmiştir. Söz konusu dönemde koruma alanında bugün için normal kabul edilen disiplinler arası bir çalışma pratiği veya gerektiği noktalarda alınması uygun bulunan uzman desteği bulunmamaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk 30 yıl içinde mimari koruma alanında etkinlik gösteren Sedat Çetintaş, Macit Kural, Mustafa Ayaşlıoğlu, Cahide Tamer, Mualla Eyüboğlu, Süreyya Yücel, Ali Saim Ülgen, Selma Emler gibi isimler hem Vakıflar Genel (Umum) Müdürlüğü ve hem de Kültür Bakanlığı (Maarif Vekaleti)'nda görev yapmışlardır. Tarihi yapıların korunması konusunda özverili çalışmalar yapmış olan bu mimarların -Ali Saim Ülgen gibi- bir kısmı güncel koruma kuramından haberdar ve uluslararası çalışmalarda yer almış olmalıdırlar. Her birinin mimari restorasyon alanında belli eğilimleri olduğu görülür ve gerçekleştirdikleri onarımlardan bu eğilimler rahatlıkla okunabilir. Bu koruma uzmanlarının tümü devlet kurumlarında çalışmış ve uygulamalarda inisiyatif kullanmış olmakla birlikte genel olarak kurumun kararları doğrultusunda restorasyon yapmak durumunda kalmışlardır. Dolayısıyla, unutulmamalıdır ki, verilmiş kararların tümü kendilerine ait olmayabilir.

Bu dönemi takip eden 1973-1983 arasının, yasal mevzuattaki düzenlemelerle bir döneme işaret ettiği görülür. 1973-1983 yılları arasında Türkiye'de şehirler iç göçe bağlı olarak büyümeye devam etmiştir. Kentlerde gecekondu kuşakları oluşmaya başlamış ve yeni inşaatlara yer açmak için gerçekleştirilen denetimsiz yık-yap faaliyetleri, tarihi dokunun tahrip edilmesine sebep olmuştur.¹⁹ Artan nüfus yoğunluğuyla birlikte, mevcut mimari mirası yok edici etkiye sahip bir kentleşme anlayışı İstanbul'a hâkim olmuştur.

Türkiye'de mimari koruma ilkelerinin saptanması ve ilgili mevzuatın oluşturulması uzun bir sürece yayılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde 1906 yılında kabul edilmiş olan *IV. Asar-ı Atika Nizamnamesi*, 1973 yılına kadar yaklaşık 70 yıl yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyetin koruma alanındaki ilk yasal düzenlemesi olan *1710 sayılı Eski Eserler Kanunu* 1973'te kabul edilmiş ve Kanunun kabulüyle kısa sürede çok sayıda tespit ve tescil çalışması ve bir takım koruma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Kanun, 1983'te terk edilerek yerine bugün de geçerliliğini koruyan *2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu* yürürlüğe girmiştir.

2863 sayılı Koruma Kanunu, 2000'lerden sonra özünde çok farklılaşmasa da, kanun ekleri olarak kabul edilen çeşitli ilke kararlarıyla değişikliğe uğratılır. Bu dönemde, özellikle Avrupa Birliği'ne dahil olma çabalarının da bir sonucu olarak görülebilecek yeni yasa ve bu yasalar çerçevesinde örgütlenen kurumlar dikkat çekicidir. 2004'te kabul edilen *5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu* ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla birlikte, yerel yönetimler restorasyon alanında daha fazla söz sahibi olmaya başlamış ve artan işgücüne cevap vermek amacıyla kendi bünyelerinde ilgili müdürlükler kurmuşlardır.²⁰ İstanbul Büyükşehir Belediyesi artan yoğunlukla tarihi

19 Tekeli, 1998, 15.

20 Şahin Güçhan ve Kurul, 2009, 33.

yapıların onarımları için çeşitli çalışmalar yürütmeye başlamıştır. İstanbul İl Özel İdaresi desteğiyle pek çok anıtsal yapının restorasyonu için bütçe oluşturulmuş; kimilerine ise onarımları sonrası müze, kütüphane gibi kamunun kullanımına yönelik işlevler verilmiştir. Koruma alanında lisansüstü eğitim alarak uzmanlaşan mimarlar, plancılar vd., bu yeni örgütlenen kurumların bünyelerinde, özellikle uygulamaların denetlenmesi sürecine dahil olmuşlardır.

Bu olumlu gelişmelere rağmen, mevcut koruma mevzuatının uygulama alanına yansıtılmasında halen bazı sorunlar vardır. Öncelikle artık koruma, 1950'lilerdeki gibi devlet tekelinde değildir, pek çok özel kişi veya kurum restorasyon alanına katkı vermektedir. Günümüzde farklı ölçekte koruma çalışmaları koruma kurullarının gündeminde yoğun yer tutmaktadır. Bunların karar verici mekanizması, projelerini hazırlayan ekip ve (varsa) danışmanlarıdır. Ancak kimi zaman projelerde alınmış ve koruma kurulu onayı almış olumlu kararların uygulama sürecinde hayata geçirilmediğine rastlanmaktadır. Bir diğer sorunlu konu ise, Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalarda yer alan sorumlulukların uygulamalara yansıtılmamasıdır. Bu durum, İstanbul'daki evrensel değere sahip anıtsal ölçekli kültür varlıkları için de geçerlidir. Neo-liberal politikaların şekillendirdiği büyük ölçekli projeler, kentin anıtsal yapı mirasını tehdit etmektedir. Haliç için projelendirilmiş ve uygulaması gerçekleşen Metro Köprüsü, Tarihi Yarımada'nın silüetine olumsuz anlamda önemli bir müdahaledir. Dünya Miras Listesi'nde yer alan Süleymaniye'nin 5366 sayılı Yenileme Kanunu çerçevesinde aynı zamanda Yenileme Bölgesi ilan edilmiş olması, bütüncül bir anlayışla korunması gerekli kültürel miras üzerinde tehdit yaratmaktadır.²¹

Bir başka konu ise, toplumda kültürel miras algısına zarar veren bir müdahale türü olan "rekonstrüksiyon" uygulamalarının sayıca artışıdır. Yeniden yapımlar, özgünlük değeri taşımayan yapıların ortaya çıkmasına yol açar ve koruma alanında uzmanlar tarafından benimsenmeyen bir yöntemdir. Oysa, 2000'lerden itibaren artan bir hızla yok olmuş anıtsal ölçekli yapıların replikaları üretilmektedir.

Son dönemlerde yeniden yapım uygulamalarına verilecek örneklerden ilk akla gelenler yerel yönetimlerin yürüttüğü yok olmuş tekke, mevlevihane veya cami gibi dini yapıların veya özel şahıslarca yürütülen Boğaziçi'nde izi kalmamış sahil saraylarının rekonstrüksiyon çalışmalarıdır. Dünyada da kuramsal sakıncaları nedeniyle tartışmalı bir konu olan *rekonstrüksiyonun* bu denli sıklıkla ve sorgusuzca tercih edilmesi, uzun vadede özgünlük bağlamında sıkıntı yaratacaktır. Ayrıca bu projelerin yerel yönetimler tarafından şeffaf olmayan süreçler içinde geliştirilmesi sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Özgünlük değeri taşımayan uygulamalar ise şüphesiz toplumun yeterince olgunlaşmamış *koruma bilincinde* hasara yol açacaktır. Güncel gelişmelerden de görülmektedir ki, bugün de Türkiye'deki mimari koruma alanı, hukuksal düzenlemelerin politik gelişmelere bağlı olarak değişebilirliği gerçeğinden payını almaktadır.

21 Kösebay Erkan & Alioğlu, 2011, 119.

2002 yılında “taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının rölöve, restorasyon, restitüsyon ve konservasyon projeleri ve bunların uygulamalarıyla” ilgili açılacak olan ihalelerin 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu’na dahil olmadığı, kanunun 3. maddesinde belirtilmiştir. 25849 sayılı 18 Haziran 2005 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan “*Kültür Varlıklarının Rölöve, Restorasyon, Restitüsyon Projeleri, Sokak Sağlıklaştırma, Çevre Düzenleme Projeleri ve Bunların Uygulamaları ile Değerlendirme, Muhafaza, Nakil İşleri ve Kazı Çalışmalarına İlişkin Mal ve Hizmet Alımlarına Dair Yönetmelik*” ile anıtsal yapıların ihale süreçleri konusuna bir netlik getirilmiştir.²² Buna göre, ihalelere katılım için firmalardan belirli yeterlilikler istenmektedir. Bakanlığın uzmanlaşmış firmalardan oluşan bir yeterlilik listesi mevcuttur. 2005 itibarıyla, bu listeye dahil olabilen firmaların onarımları üstlenmesi uygulamalara da belli bir kalite getirmiştir.

Günümüzde Yüksek Kurul’a bağlı çalışan Koruma Bölge Kurulları, *tespit edilen korunması gerekli kültür varlıkları ve sit alanlarının tespit ve tescilini yapmak, koruma amaçlı imar planları ile bunların her türlü değişikliklerini inceleyip onamak ve korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ve koruma alanlarıyla ilgili uygulamaya yönelik kararlar almakla* yükümlüdür. Kurullar, şikâyet üzerine rapor hazırlayabilseler de, koruma uygulamalarını takip etme ve bunlara müdahale etme yetkileri bulunmamaktadır.

Koruma Kurulları, çoğu zaman koruma amaçlı imar planlarının zamanında üretilmemesi sonucu *sit* kararı alınan alandaki yapılaşmayla ilgili talepler için parsel bazında karar üretmek zorunda kalmaktadır. Bu durum da Bölge Kurullarının gündemini yoğunlaştırmaktadır. İstanbul için görev yapan toplam 6 Bölge Kurulu ve 2 Yenileme Kurulu bulunmaktadır.²³ Buna rağmen, sahip olduğu tarihi yapı sayısı, Türkiye’deki kültürel mirasın önemli bir bölümünü oluşturan İstanbul’da hizmet veren bölge kurullarının kadroları da mevcut iş yükünü karşılamakta yetersiz kalmaktadır.

İSTANBUL’DAN İKİ ANITSAL YAPININ KORUNMASI KONUSUNDA CUMHURİYET DÖNEMİ’NDE YAŞANAN SORUNLAR

Görüldüğü gibi, Türkiye koruma tarihine kısa bir bakış yapıldığında Anıtlar Yüksek Kurulu’nun örgütlendiği 1951’den başlayarak Koruma Yüksek Kurulu ve Bölge Koruma Kurullarının karar verme sürecinde etkin rol oynadıkları görülür. Buna rağmen, koruma uygulamalarında söz sahibi kurumların yönetimlerinde yaşanan kargaşa, kadrolardaki süreksizlik ve kurumlar arası eşgüdümsüzlükler bugün de tek yapı ölçeğinde gerçekleşen koruma eylemini olumsuz yönde etkilemektedir. Cumhuriyetin ilanından günümüze restorasyon uygulamaları incelendiğinde, tanımlanan bu çelişkili duruma dair ipuçlarına rastlanmaktadır. Koruma alanında görülen bu gibi aksaklıkların tarihsel olarak izi sürüldüğünde aslında son derece titizlikle korunması ve geleceğe devredilmesi gereken anıtsal yapıların onarımlarında bile benzer sorunların yaşanmış olduğu gözlemlenebilir. Konuya açıklık getirmek amacıyla, örnek olarak belirlenen farklı inançlara ait iki simgesel

22 Bk. T.C. Resmi Gazete, 2005.

23 Koruma Bölge Kurulları ile ilgili güncel bilgi için bk. K.V.K.B.K.M., 2018.



Fot. 1: Çevresindeki yapılarla Ayasofya. (2009, B. S. Coşkun)

yapı ve bu yapılarla ilgili Cumhuriyet'in ilanından günümüze ön plana çıkan bazı koruma uygulamalarından bahsedilecektir. Günümüzde toplumsal hafızada yer etmiş önemli iki farklı kurum (*Kültür ve Turizm Bakanlığı* ve *Vakıflar Genel Müdürlüğü*) tarafından sahiplenilen bu yapıların geçirmiş oldukları kapsamlı restorasyonlar, aynı zamanda Türkiye'de koruma alanında var olan eğilim ve sorunlara ayna tutmaktadır.

Ayasofya Müzesi

Bizans sanatının en büyük mimari eserlerinden ve bugün halen İstanbul'daki en önemli tarihi anıtlardan biri olan Ayasofya'nın (*Fot. 1*) bugünkü yerinde, MS 360'da İmparator Constantinus tarafından inşa ettirilen ve İsa'ya adanan "Büyük Kilise"nin (Megale Ekklesia) bulunduğu sanılır.²⁴ III. Ayasofya, beş nefli ve galerileri ile bazilikal planlı, bugünkü yapının genişliğinde; ön kısmında *narteks* ve *atriumu* yer alan; üstü ahşap çatı ile örtülü bir yapı şeklindedir.²⁵ 404'te gerçekleşen bir ayaklanma sonucunda yapı kısmen yanmıştır. II. Theodosius Dönemi'nde onarılarak 415'te tekrar ibadete açılan yapı, öncülü gibi, ahşap çatılı ve bazilikal planlı bir kilisedir. Yapı, 532'de tarihte Nika

24 Kilise, 5. yüzyılda sadece *Sopfia* olarak anılmaya başlanmıştır. Bilgi için bk. Eyice, 1993, 446.

25 Bu ilk yapıdan günümüze yalnızca yapının hazine bölümü (skevophylakion) kalmıştır.

Ayaklanması olarak bilinen isyan sırasında çıkan bir yangın sonucunda ikinci defa yanmış ve yıkılmıştır.²⁶ 532 yılının Ocak ayında İmparator Iustinianos, Anadolu’lu iki mimar olan Anthemios ve İsidoros’a ilk kilisenin sınırları dahilinde yeni bir kilise tasarlatmıştır. Bazilika ve merkezî planın bir birleşimi olarak tasarlanmış bu yapının inşası sırasında eski yapının yıkıntılarından ayakta kalanlar yeni yapıya dahil edilmiştir.²⁷

557’nin Aralık ayındaki depremin ardından 558’de kilisenin ana kubbesi doğudaki yarım kubbe ile birlikte çökmüştür. Genç İsidoros’un onarımı sonrası, 562’de tekrar açılışı yapılan kilisenin kubbesi dış payandalar ile desteklenmiş ve yeni kubbe öncekinden 7 m daha yüksek olacak şekilde inşa edilmiştir. Böylece, Ayasofya’nın saray kilisesi olma özelliği artmıştır.²⁸

İkonoklast Dönem’de (730-843) Ayasofya’nın iç mekânını süsleyen her türlü öykü anlatan sahne tasviri örtülmüş veya kazınmıştır. 9 ve 10. yüzyıllarda yapının duvarları Hıristiyanlığı simgeleyen figürlerle yeniden donatılmıştır.²⁹

Ayasofya, Osmanlı Dönemi’nde de büyük öneme sahiptir. Fetih’ten sonra camiye çevrilerek kentin ana camisi ilan edilmiştir. Yapı, Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı dönemlerinde aldığı eklerle (hünkâr mahfili, kitaplık, sebil, şadırvan, türbeler, imaret gibi) bir saltanat külliyesine dönüşmüştür. Bizans Dönemi’nde paganlık üzerinde Hıristiyanlığın zaferinin göstergesi olarak görülen Ayasofya, uzun bir süreç sonrasında Hıristiyanlığın üzerinde İslam’ın zaferi olarak görülerek sembolik bir anlam da yüklenir.³⁰ Osmanlı Dönemi’nde onarım çalışmaları adı altında yapılan bazı müdahalelere rağmen, genel olarak, yapının anıtsal iç mekânı çok az değişikliğe uğramış; hacmi ilk görünümünü korumuştur.³¹

Ayasofya’nın iç mekânı, Iustinianos Dönemi’nden beri, mermer levhalar, sütun başlıkları ve duvar mozaikleriyle bezelidir. Yapının mimarisinin yanı sıra, 9-12. yüzyıllarda yapılmış mozaikleri de sanat tarihinde büyük önem taşır ve bunların bir kısmının Osmanlı Dönemi’nde açık olarak tutulduğu, bir kısmının ise sıvayla kapatıldığı bilinmektedir.³²

Ayasofya ile ilgili Cumhuriyet Dönemi’ne tarihlenen ilk onarımlar 1926 yılına aittir. Bunlar, Atatürk’ün emriyle gerçekleştirilmiş; yapının acil onarım gerektiren, kubbe kurşunları ve alçı pencerelerinin tamirati gibi basit onarım çalışmalarıdır. Bu koruma uygulaması, 26 Kasım 1926 tarihli Fransız *L’Illustration* dergisinde de yer

26 Eyice, 1993, 446.

27 Müller-Wiener, 2001, 85.

28 Eyice, 1993, 447.

29 Doğan, 2011, 43.

30 Necipoğlu, 1992, 202.

31 Madran & Özgönül, 2005, 64; Doğan, 2011, 48.

32 Madran & Özgönül, 2005, 64.

almıştır. Daha sonra, 1930-1935 arası halkın kullanımına kapatılan ve onarıma alınan yapı, 1935 yılı başında müze olarak ziyarete açılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun 24.11.1934 tarihli kararıyla *Müze*ye dönüştürülen yapı, cami işlevini kaybettiğinden Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden (o dönemde Evkaf Nezareti) Kültür Bakanlığı'na (o dönemde Maarif Vekaleti) devrolmuştur.³³

Ayasofya, Bizans Dönemi dahil olmak üzere, sembolik bir yapı olarak görülmüştür. Zaman içinde anıtlamıştır. Koruma-politika ilişkisine iyi bir örnek olarak verilebilecek yapı, 1934 sonrasında Cumhuriyet Dönemi'nde de sık sık “yeniden müzeden camiye çevrilmesi” konusunda siyasetçiler tarafından gündeme taşınmış, ancak bu fikir hayata geçirilmemiştir. Bu konudaki temel motivasyonlardan başlıcasının ihtişamlı Osmanlı geçmişine duyulan özlem olduğu düşünülebilir ve bu hissin özellikle daha önce de bahsi geçen 1953 yılındaki İstanbul'un Fethi'nin 500. Yılı Kutlamaları'nda doruğa çıktığı söylenebilir.³⁴

Ayasofya, 1985'te İstanbul'un tarihi miras alanlarının bir parçası olarak *Dünya Miras Listesi* içinde değerlendirilmeye başlanmış ve resmi olarak evrensel miras statüsüne kavuşmuştur.³⁵

Yapı, Cumhuriyet Dönemi'nde farklı aralıklarla onarılmıştır. Yapının geçirmiş olduğu önemli onarımlarda Türkiye'nin önemli koruma uzmanları ve uluslararası ekiplerin isimleri ön plana çıkmaktadır.³⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde Ayasofya'nın Korunması Konusuna Yaklaşımlar

Cumhuriyet Dönemi'nde Ayasofya'nın koruma ve onarım çalışmaları, yapının sadece iç mekânı, üst örtüsü ve beden duvarlarına uygulanan restorasyonları değil, aynı zamanda, Osmanlı Dönemi ekleri olan dört minaresi, yapının içine yapılan I. Mahmud Kütüphanesi, sebilleri, abdest muslukları ve şadırvanı gibi külliye'nin diğer öğeleriyle ilgili yürütülen onarımları ve bunun da ötesinde, Cumhuriyet'in erken yıllarında yıkılan Ayasofya Medresesi ile ilgili yürütülen kararları kapsar.

Ayasofya'nın müze ilan edildiği yıllarda yapıyla ilgili alınan kararların bir kısmı, bu dönem uygulamada yaşanan aksaklıklara da işaret eden örneklerdendir. Bunlardan biri, yapının cami olarak kullanıldığı döneme ait sekiz büyük hat levhanın teşhiri konusundadır. Kendileri de birer kültür varlığı olan bu hat levhalar, 1934 yılında dönemin siyasi erkinin tercihiyle uzun yıllardır asılı oldukları noktalardan indirilerek Hünkâr Mahfili yakınında zemin kotta sergilenmeye başlanmıştır. Aziz Ogan başkanlığında toplanan, aralarında Arif M. Mansel, Sedat Hakkı Eldem, Efdalrettin Tekiner ve

33 Akan, 2008, 32-41.

34 Eldem, 2015, 85.

35 Ahunbay, 2012.

36 Bu isimler ve Ayasofya onarımlarındaki katkıları konusunda, bk. Coşkun, 2012, 205-221.

Feridun Dirimtekin gibi isimlerin bulunduğu Eski Eserleri Koruma Encümeni üyeleri³⁷ sekiz defa toplanarak hat levhaların müze iç mekânında nasıl sergileneceği konusunu tartışmışlardır. Toplantı kayıtlarında levhaların indirilmesinin Atatürk'ün müzeyi ziyareti sırasında verdiği bir emirle gerçekleştiği ve Maarif Vekâleti Abidin Özmen tarafından yazılı bir emirle tebliğ edildiği öğrenilmektedir. Tutanaklardan, Encümen üyelerinden hemen hiçbirinin -binanın mimari özelliklerini kapatacağı sebebiyle- levhaların yerine konmasını istemediği anlaşılmaktadır. Öte yandan, tutanaklarda, Encümen'e yerlerine konulup konulmaması danışılan levhaların, toplantının karara bağlandığı 28.1.1949 tarihinden yaklaşık 2 ay evvel ihalesi yapılarak, eski yerlerine asıldıkları ifadesine yer verilmiştir.³⁸ (Fot. 2) Bu durum, karar alma mekanizmalarındaki ataletle olduğu kadar, Türkiye'de uygulamanın zaman zaman yetkili otoritenin verdiği kararlar doğrultusunda gerçekleşmediğine, uygulama sürecinin karar olmadan da işletilebildiğine; dolayısıyla, daha genellenecek olursa, restorasyon kararları/mevzuatı ile uygulamalar arasındaki uyumsuzluğa verilebilecek bir örnektir. Görüldüğü gibi, Ayasofya fiziksel varlığının ötesinde sosyal olarak pek çok anlamı içeren bir anıttır ve siyasi erkin istekleri uygulama sırasında var olan koruma kararlarının önüne geçebilmektedir.

Uzun süre kapsamlı onarım gerçekleştirilmeyen Ayasofya'da 1955-1956 yıllarında Y.Mimar-Koruma Uzmanı Cahide Tamer yürütücülüğünde bazı bakım çalışmalarının gerçekleştirildiği görülür.³⁹ Bu yıllarda araştırması yapıldıktan sonra çörtlenler yenilenmiş; tuğla minarenin onarımına başlanmıştır; dış cephe siva onarımları gerçekleştirilmiştir. Bu noktada GEEAYK'nun 14.10.1955 ve 15.10.1955 tarihlerinde Ayasofya'nın sıvaları hakkında aldığı 432 ve 440 sayılı kararlar ve bu kararların eki olan rapor hatırlanmalıdır. Kurul üyesi Y. Mimar Orhan Alsaç, kendisinin de imzaladığı 1955 tarihli karar ile ilişkili olarak Kurul Başkanlığı'na çekincelerini belirten bir dilekçe sunmuştur. Bu dilekçede mimarın konuyla ilgili eleştirel duruşu görülmektedir. Alsaç, dilekçesinde Bakanlık'ın Ayasofya gibi bir anıtın onarımında keyfi bir politika izleyerek onarımları gereken titizlikte ve hassaslıkta ele almadığını ve ödeneklerin gereksiz yere israf edildiğini dile getirmektedir. Dilekçede restorasyonların uzman kadro ve yeterli mali kaynak çerçevesinde, bilimsel araştırmalar eşliğinde yapılması gerektiğinin üzerinde durulmaktadır.⁴⁰

Ayasofya'nın daha geç tarihli onarımlarına ait kayıtlarda uygulamaya yönelik bazı aksaklıkların da yapının korunması önünde engel olduğu görülmektedir. 1975-1976 onarımları kapsamında tuğla minarenin külahının sökülerek yenilenmesi uygun görülmüştür. Ancak, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, 9 Haziran 1977 tarihli raporunda işi yüklenen firmanın külahın kurşun kaplaması sökülmüş halde işini bitirmeden ayrıldığı ve süre uzatma isteğinin bir dayanağı olmadığı bilgisini Ayasofya

37 Sedat Hakkı Eldem'in Eski Eserler Encümeni'nde 1941-1945 yılları arasında görev yapmış olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, toplantılar, bu zaman aralığında gerçekleşmiş olmalıdır.

38 Diker, 2010, 122.

39 Tamer, 2003.

40 Diker, 2010, 128.



Fot 2: 1935'ten günümüze müze olarak ziyarete açık olan Ayasofya'nın iç mekânı. (2011, B. S. Coşkun)

Müzesi Müdürlüğü'ne iletmektedir.⁴¹ Yapının önemli dış elemanlarından olan minaresinin onarımında alınan karar uygulamaya geçirilmiş, ancak gecikmeler yaşanmıştır.

41 Kûlahın yeni örtüsü daha sonraki bir tarihte tamamlanmış olmalıdır. (Diker, 2010.)

Cumhuriyet Dönemi'nin erken yıllarında, yapı müzeye dönüştürülürken kurulan komisyonun, binanın doğusunda minareler altında bulunan dükkânların (Fot. 3-4) kamulaştırılmasının gerekliliği üzerinde durmuş olduğu görülür. Bu sorun, ilerleyen senelerde de gündeme taşınmış, fakat karar hiçbir zaman uygulamaya geçirilememiştir.⁴² Ziyaretçi sayısı ile ülke turizmine katkı sağlayan en önemli anıtlardan biri olan Ayasofya'nın bünyesinde hediyeleş satışları yapan bu dükkânların çağdaş bir tasarımla yeniden planlanarak başka bir yere taşınması uygun olacaktır. Sıklıkla tekrarlanan ve halen çözüme ulaşmamış olan bu sorun Türkiye'de kurumlar tarafından alınan kararların uygulamaya geçirilememesine bir diğer örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de anıtsal ölçekli yapılar için var olan bilim kurulları genel olarak bu yapının koruma uygulaması süresince danışılan, sadece bu dönemde aktif rol oynayan kurumlardır. Arşiv belgelerinden Ayasofya gibi karmaşık sorunları olan, evrensel öneme sahip bir anıtın bakım ve onarımı söz konusu olduğunda konuyla ilgili bir heyet görüşünün gerekliliği konusunda her dönem hemfikir olduğu görülebilir. Temelleri 1986'da atılan ve resmi olarak 1993'te işlerlik kazanan, Ayasofya Bilim Kurulu'nun devreye girmesi, şüphesiz Türkiye'de mimari koruma alanında gerçekleşen son derece olumlu bir gelişmedir. Kurulun görev yapmaya başladığı 1990'lardan itibaren yapıda gerçekleştirilen koruma ve onarım çalışmalarında kullanılan yöntemlerin çağdaş



▲ Fot. 3-4: Ayasofya Müzesi'ne hizmet eden dükkânlar. (2011, B. S. Coşkun)
▼



42 Ahunbay, 2012.

restorasyon kriterlerine en uygun biçimde uygulandığı gözlemlenmiştir. Ancak söz konusu kurul, bağlı olduğu Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “işlevsiz” bulunarak 2013 yılı başında iptal edilmiştir. Bilim kurulunun iptal edildiği bu dönemde kararları ilgili Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü ile uygulamalara maddi destek veren Valilik Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı almıştır. Bilim kurulu olmadan geçen yaklaşık bir sene sonunda, 11.02.2014’de Bakanlık Kurulu’nun 28985 sayılı kararı ile “Ayasofya Müzesi ve Bağlı Birimlerinin Bilimsel Danışma Heyeti” olarak anılan ikinci bir kurul oluşturulmuştur. Heyet, bugün de görevini sürdürmektedir.⁴³

Bir diğer önemli nokta ise anıtsal yapıların ait oldukları bağlam içinde korunmaları gerekliliğidir. Ayasofya Müzesi ve içinde bulunduğu külliye ekleri günümüzde farklı kurumların kullanımına tahsis edilmiş durumdadır. Bu kompleksin bütünlüğünün sağlanması için külliye yapılarının tümünün müze yönetiminin kullanımına devredilmesi ve hepsinin belirlenen tek bir amaç çerçevesinde planlanmış bir yönetimle değerlendirilmesi gereklidir.⁴⁴

Fatih Camii

İstanbul’da bulunan Fatih Külliyesi’nin merkezinde yer alan Fatih Camii’nin (Fot. 5) yerinde Fetih’ten önce Bizans Dönemi’nde de önemli bir anıt olan Kutsal Havariler (Havariyyun) Kilisesi yükselmekteydi. Fetih’ten sonra, alan Ortodoks Patrikliği’ne tahsis edilmişse de, Kilise kullanılmayacak derecede harap olduğundan Patriklik kilisesini 1455’te başka bir yere taşımak istemiştir.⁴⁵ Fatih Sultan Mehmed de, başka bir kiliseye taşınan patriklikten boşalan bu yere 1463-1470 arasında kendi adına bir cami ve külliyesini inşa ettirmiştir.⁴⁶

Mimari programının zenginliği ve araziyi iyi değerlendiren yerleşim düzeniyle Türk-İslam mimarisinde özel bir yere sahip olan külliye camisinin 1557 ve 1754 depremlerinden hasar gördüğü ve onarılarak kullanımını sürdürdüğü bilinmektedir. Cami, İstanbul’da büyük yıkımlarla sonuçlanan Mayıs 1766 depreminden de ayrıca hasar almıştır. Bu depremde, kubbesi tamamen çökmüş, duvarları ise onarılamayacak ölçüde yıkılmıştır.⁴⁷

Sultan III. Mustafa Dönemi’nde önce külliye türbesi ve diğer binaları inşa edilmiştir. Daha sonra, dönemin Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa bugünkü Fatih

43 Heyetin üyeleri ile ilgili bilgi için bk. Ayasofya Müzesi, 2019.

44 Örneğin kompleksin imareti olarak inşa edilmiş Osmalı Dönemi yapısı 2013’den bu yana tematik olarak Ayasofya Müzesi ile ilişki kurmayan bir işlevle değerlendirilerek Halı Müzesi olarak kullanılmaktadır ve mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndedir. (Müzeyle ilgili bilgi için bk. <http://halimuzesi.com/>) Ayrıca, konuyla ilgili kapsamlı görüşleri için bk. Ahunbay, 2012.

45 Eyice, Tanman ve Tunay, 1988.

46 Eyice, 1995, 244.

47 Eyice, 1995, 244.



Fot. 5: Fatih Camii Doğu cephesi. (2013, B. S. Coşkun)

Camii'ni inşa etmiştir. 1767-1771 arasında gerçekleşen bu inşaat sırasında caminin güneydoğu köşesine rampalı bir hünkâr mahfili eklenmiştir.⁴⁸ Günümüzde Fatih Camii'nin harim mekânı, ilk camiden kalan kible duvarı ileri alındığından, ilkinde oranla daha büyüktür.

Caminin minarelerinin 19. yüzyıla kadar tek şerefeli olduğu bilinmektedir. 19. yüzyıl içinde minarelere birer şerife daha eklenmiş ve boyları yükseltilmiştir. Muhtemelen 1894 depreminden sonra ise, minare külahları dönemin üslubunun etkileriyle bezeli olarak taştan yapılarak yenilenmiştir.⁴⁹

Fatih Camii, bir İslam yapısı olma özelliğinden ötürü Bizans anıtı Ayasofya'nın tersine özgün işlevini koruyabilmiştir. Bugün de Fatih Dönemi'ni hatırlatan bir milli anıt olarak kabul görmesi nedeniyle İstanbul'un en ön planda olan camilerindedir.

Fatih Camii'nin Korunmasında Cumhuriyet Dönemi'nde Takılan Tutumlar

Her ne kadar bugüne değin -1966-1967 ve 2008-2011 yıllarında olmak üzere toplam iki kapsamlı onarım geçirdiği bilinse de, arşiv belgelerinde Fatih Camii'nin Cumhuriyet Dönemi restorasyonları ile ilgili ilk kayıt 1953 tarihine uzanır.⁵⁰

48 Eyice & Tanman & Tunay, 1988, 244.

49 Kuran, 1986; Eyice, 1995, 244.

50 Araştırmamızda bu tarihten önceki yıllara ait birincil kaynak niteliğinde bir kayda ulaşılamamıştır.

Türkiye’de mimari koruma alanının en etkin kurumlardan Vakıflar Umum Müdürlüğü’nün, Vakıf malı olan yapıların farklı kurumlara dağıtılmasıyla doğan dağınıklıktan ötürü, Cumhuriyet’in ilk yıllarında fazla rolü olmadığı bilinmektedir. 05.05.1936 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle 1926 yılından evvel oluşmuş tüm vakıfların yönetimi ile mülhak vakıfların denetimi Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne bırakılmıştır. Böylelikle, vakıf kökenli yapılar tek elde toplanabilmiştir.⁵¹ 1936’dan öncesine ait bir onarıma ilişkin kaydın bulunmaması, bu tarihten önce muhtemelen camiyle ilgili, kapsamlı bir onarımın gerçekleştirilmediğine işaret olabilir.

Bu saptamayla birlikte, 1936’dan 1953’e kadar geçen zaman içinde, cami derneklerinin bazı onarımlar gerçekleştirmiş olabileceği düşünülebilir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet’in bu ilk çeyreğinde tüm taleplere karşılık verebilecek örgütlenmeye sahip olmadığından, cami cemaatlerinin kaynağıyla gerçekleştirilen plansız onarımlara⁵² engel olmamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde pek çok anıtsal ölçekli dini yapıda görüldüğü gibi, cami cemaati ve dernekler Fatih Camii’nin korunması üzerine verilen kararlarda etkili olmuşlardır. Basit onarım ve bakım çalışmaları yürütülmüş olsa bile, derneklerin yürüttükleri bu onarımların arşivlere aktarılmamış projersiz ve izinsiz uygulamalar olması ihtimali güçlüdür. GEEAYK’nin muhtemelen söz konusu duruma tepki olarak düzenlediği 10.08.1953 tarih 155 sayılı kararında: “*Bir eser tamir veya restore edilirken hangi işleve hizmete tahsis ve hangi değişikliklere maruz kalacağı bilindiği takdirde, bu iş için hazırlanacak projesinin yetkili makamlardan izin alması gerektiği, tamir veya restore edildikten sonra değiştirilmek istenirse, bu iş için hazırlanacak projesi ile müracaat ederek izin alınması gerektiği*”⁵³ bir erken dönem kararı olarak belirtilmişse de, istenmeyen bu durumun önüne geçilememiştir.

GEEAYK, daha sonra 11.01.1959’da cami dernekleri tarafından yürütülen onarımlar hakkında 1065 sayılı bir karar almıştır. Benzer temalı bir diğer karar 10.07.1965 tarihinde 2864 sayılı tekrarlanmıştır. Bundan kısa süre sonra, 1968’de 4240 sayılı “... *derneklerin camileri onarıırken tahrip ettikleri hakkında karar*”ın kabul edilmiş olduğu görülür. Bu kararlara Koruma Kurulu arşivinde bulunan, Koruma Kurulu’nun Vakıflar Bölge Müdürlüğü’ne yazdığı 1989 tarihli “cami derneklerinin izinsiz uygulamaları” konusundaki uyarıcı yazısı da hatırlanabilir. Bu kararlar ve yazışmalar, anıtsal yapılara uygulanan projersiz ve onaysız koruma uygulamaları sorununun 1980’li yılların sonuna kadar Türkiye’nin mimari koruma gündemini işgal etmiş olduğunun göstergeleridir.

Türkiye’de koruma uygulamalarından sorumlu kurumlar arasında var olan anlaşmazlıklar, fikir ayrılıkları (birbirleriyle çelişen amaçlar ve stratejiler) ve

51 Madran, 2002, 110.

52 Halit Çal, Cumhuriyet’in ilk yıllarında koruma alanında eleman ve ödeneğin az olmasına rağmen çok fazla eserin birden tamir edilmeye çalışıldığını ve bunun beraberinde bir takım problemler getirmiş olduğunu belirtir. Özellikle 1950’li yıllara kadar önemli bazı eserlerin rölovesi ve restorasyon projesi olmaksızın onarıldığını aktarır. (Çal, 1990, 369.)

53 Durukan, 2004, 172.

koordinasyon eksiklikleri, Fatih Camii onarımlarında da etkin olmuştur. Vakıflar Bölge Müdürlüğü adına İ. Ahmet Arslanoğlu'nun 1986'da Fatih Camii restorasyonu ile ilgili yazmış olduğu raporda görüleceği üzere,⁵⁴ dönemin Koruma Bölge Kurulu tarafından avlu kaplamasının değiştirilmesi önerilmiş, Vakıflar Bölge Müdürlüğü ise, bu uygulama önerisini reddetmiştir. Müdürlük, reddetme gerekçesini bir rapor halinde sunmuştur ve kuramsal ve pratik nedenlerle bu döşemenin değiştirilemeyeceğini belirtmiştir. Sonuç olarak, talep edilen uygulama hayata geçirilmemiştir. Bu uygulama, daha sonra 2007-2011 onarımında kısmen gerçekleştirilmiş ve caminin revaklı avlusuna ait kaplaması yeniden yapılarak özgün detaylarına kavuşmuştur.⁵⁵ Böylece, avludaki su sorunu da çözülmüştür. Bugün değerlendirildiğinde, Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün Koruma Bölge Kurulu'ndan gelen teklifi reddetmesinin, yerinde bir karar olmadığı söylenebilir.



Fot. 6: Fatih Camii Güney cephesi. (2014, B. S. Coşkun)

Fatih Camii'nin -Osmanlı Dönemi'ndeki fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında, yapının bugün detayda olmasa da- genelde estetik bütünlüğünün korunduğu bir gerçektir. (Fot. 6) Ancak, İstanbul 4 No'lu Koruma Bölge Kurulu Arşivi'ndeki yazışmalar ve bu

54 Vakıflar Bölge Md., 24 Ocak 1986'da İstanbul 1 No'lu Koruma Bölge Kurulu'nun 11.10.1985 tarihli yazısına cevaben kaleme aldığı raporda 1950'li yıllardan itibaren yapılmış restorasyon çalışmalarının ürünü olan söz konusu döşeme kaplamasının tenkidi için "*modern manada kesin bir kuramsal gerekçe bulunması mümkün görülmemektedir*" ifadesi yer almaktadır. İ. Ahmet Arslanoğlu'nun raporunda ayrıca teklif edilen bu ayıklama işlemi "pratik yönden de çok sakıncalı" bulunmuştur. (İstanbul 4 No'lu Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

55 Coşkun, 2012.

yazışmalardaki uyarılar dikkate alındığında, özellikle caminin erken dönem onarımlarının büyük kısmının yapının malzeme, tasarım ve işçilik detaylarının özgünlüğüne dikkat edilmeden, cami dernekleri tarafından yürütülen uygulamalar olduğu sonucu çıkmaktadır.⁵⁶ 2004 yılındaki 5226 sayılı yasanın kabulünden sonra, 2008-2011 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında önceki yıllara oranla daha sistemli ve bilimsel bir koruma anlayışı izlenmiş olduğu söylenebilir. Bu kapsamlı onarımda bazı sağlama müdahaleleri hayata geçirilmiş ve caminin iç mekanındaki bezeme programı kapsamlı olarak ele alınmıştır. 1949-1953 arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Ekrem Hakkı Ayverdi'nin de içinde bulunduğu bir uygulama ekibi tarafından üstü sıvanarak kapatılan ve yerine klasik üslupta taklitleri yapılan özgün barok 19. yüzyıl kalemlişlerinin üstü açılmış, onarımları yapılmış ve teşhir edilmesi amacıyla bir kısmı açığa çıkarılmıştır. Böylece camiye ait bir dönem eki ortaya çıkarılmıştır. Bu yaklaşım, bilimsel koruma ilkelerine uygundur ve şüphesiz, bu kararlarda Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından görevlendirilen, yüklenici firmanın çalışmalarını izleyen ve yönlendiren Bilim Kurulu'nun katkıları büyüktür.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇLAR

Özetle, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde anıt eser olarak kabul edilen yapıların korunmalarında uygulama boyutunda bazı sorunlar yaşanmış ve yaşanmakta olduğu tespit edilebilir. Bu sorunlardan bazıları şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Koruma Uygulamalarının Denetimi Sorunu

Bu çalışmayla Cumhuriyet Dönemi'nde koruma alanının en önemli otoritesi olan Anıtlar Yüksek Kurulu ve Koruma Bölge Kurulları'nın pek çok kritik onarımda yeterince etkin olamadıkları; almış oldukları kararlarda istikrarlı davranmadıkları ve yasanın çizdiği çerçevede uygulamaları denetleyemedikleri, dolayısıyla, verilen proje kararları korumaya yönelik olsa da, uygulamalardaki yanlışların önüne geçilemediği gözlemlenmiştir.

GEEAYK'nın 1951'deki kuruluşundan sonraki 32 yıllık çalışmalarının ve almış olduğu kararların ülkenin koruma gündemini oluşturduğu, bir başka deyişle, taşınmaz kültür mirasının korunmasına ilişkin ülkenin genel eğilimi ve düzeyini yansıttığı söylenebilir. Öte yandan, GEEAYK, 1950-1957 yılları arasında, *Menderes yıkımları* olarak da geçen İstanbul'un tarihi bölgesindeki kapsamlı imar çalışmalarında yeterince söz sahibi olamamıştır. Belediyelerin kimi zaman milletvekilleri yardımıyla, kimi zaman fen memurlarının mail-i inhidam raporlarıyla dönemin koruma alanında sorumlu otoritesinin kararlarına uymayarak tarihî yapıları tahrip ettikleri veya zaman zaman yıktıkları görülmüştür. Koruma kararlarında söz sahibi kurum olarak GEEAYK, Kemali Söylemezoğlu gibi bireysel olarak yıkımlara karşı duran üyelerin varlığına rağmen, uygulamalara müdahale yetkisi olmaması dolayısıyla etkisiz kalmıştır.

56 Coşkun, 2012, 239.

GEEAYK sonrası süreçte, 1983 tarihli 2863 sayılı yasayla oluşan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke koyucu olarak görev yaptığı; bölgesel olarak oluşturulan Koruma Bölge Kurullarının ise, karar veren ve onayan kuruluşlar olarak yürütme görevini üstlendikleri görülür. Bu çalışmada ele alınan anıtsal yapılar ve yapı gruplarına uygulanan restorasyonlar incelendiğinde, Koruma Bölge Kurulları'nın da uygulamaların denetimine dahil olamadıkları; uygulamaların tamamen yerel yönetimlerin onayıyla yürütüldüğü görülmektedir. 2000'lerden sonra, 5226 sayılı yasanın çerçevesinde örgütlenen Bilim Kurulları'nın oluşumuyla bu karmaşık duruma bir düzen getirilmeye çalışılmaktadır. Bilim veya danışma kurullarının sağladığı uzman görüşleri doğrultusunda, uygulamalarda yaşanan çıkmazlara daha kolay çözüm üretilmektedir.

Değnilmesi gerekli bir diğer nokta ise, Koruma Bölge Kurulları ve Yüksek Kurulun, kararlarını bugün sadece Türkiye'de yasa olarak kabul edilmiş koruma mevzuatına göre vermekte olduklarıdır. Oysa, Türkiye, başta Venedik Tüzüğü olmak üzere, uluslararası pek çok anlaşmaya imza atmıştır. Bu antlaşmalardaki maddelerin de Türkiye'de kültürel mirası koruma sürecinde etkili olması beklenmektedir.

2. Projesiz Uygulamalar Sorunu

Türkiye'de anıtsal yapıların koruma uygulamalarının proje hazırlanmadan veya proje için onay alınmadan gerçekleştirilmesi sorunu 1980'li yılların sonuna kadar gündemi işgal etmiştir. Bu durum üstte tartışılan uygulamalarda da görülmektedir.

Restorasyon uygulamaları öncesinde, yapının sorun ve olanaklarını ve yapıyla ilgili her tür bilgiyi içeren ön araştırmalar gerçekleştirilmelidir. Arşivlerde bulunan belgeler, belli bir dönemin mimari ve teknolojik tercihleri, yapının bulunduğu bölgenin mimari doku özellikleri ve yapı ölçeğindeki müdahalelere ilişkin (malzeme, işçilik, fiyat gibi) önemli bilgiler içerebilirler. Tek yapı ölçeğinde gerçekleştirilecek koruma ve onarım etkinliklerinde bu bilgilerin titizlikle değerlendirilmesi ve uygulamalara yansıtılması büyük önem taşır.

Buna rağmen, Cumhuriyet'in ilanından itibaren özellikle, 1940-1950 arası yoğunlaşan ve 1980'lerin sonuna kadar tam olarak önüne geçilememiş olduğu çalışılan örnekler üzerinden tespit edilebilen projersiz ve (cemaat veya derneklerin girişimleriyle) onay alınmadan gerçekleştirilmiş uygulamalar bulunmaktadır. Koruma ve onarım alanında ihtiyaca yeterince karşılık veremeyen devlet kurumları, halk tarafından desteklenen derneklerin, yarattıkları maddi kaynaklarla gerçekleştirdikleri onarımlara engel olamamışlardır. Bu amaçla, GEEAYK'nin 1959, 1965 ve 1968 tarihlerinde cami dernekleri tarafından yürütülen tahrir edici onarımları engellemek yönünde bazı kararlar almış olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan örneklerde görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in ilanından itibaren oldukça uzun bir süre Koruma Bölge Kurulları'na uygulanacak restorasyonla ilgili yasada belirtilen projeler sunulmadan ve Kurul'dan gerekli onaylar alınmadan "basit onarım" adı altında kapsamlı (esaslı) onarım uygulamaları

gerçekleştirilmiştir. Restorasyonun ilk şartı olan proje hazırlama ve yapıyı mevcut kaynaklar ışığında analiz ederek sorunlarını ortaya koyma süreçleri ihmal edilmiştir.

1970'lerden sonra koruma eğitiminin yaygınlaşmasıyla projelendirme süreçlerinin niteliği de artmıştır. 1999 senesi (660 No.'lu ilke kararının kabulü) itibarıyla, proje hazırlama koşulları mevzuatta da detaylı olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, yaklaşık son on beş yıldır projelendirme sürecinde yaşanan olumsuzluklar, Koruma Bölge Kurullarının denetiminde ve 2004 sonrasında ise bilimsel kurullar aracılığıyla giderilmeye çalışılmaktadır.

3. Koruma ve Onarım Uygulamalarında Kurumsallaşma ve Eşgüdüm

Koruma alanında yaşanan sorunlardan bir diğeri ise, kurumlararası iletişimsizlik ve eşgüdüm eksikliğidir. Cumhuriyet'in ilkyıllarına oranla günümüzde devlet kurumlarında görev alan koruma uzmanlarının sayılarında; eğitim ve bilgi birikimlerindeki artış memnuniyet vericidir. Ancak, bugün de kurumlar arasında kopukluklar devam etmektedir. Uzun yıllara dayanan bilgi ve deneyim, henüz ortak bir platformda paylaşılammaktadır.

Restorasyonlardan sorumlu olan devlet kurumlarının -çeşitli dönemlerde koruma konusunda kısmen birbirlerinden farklı eğilimler göstermekle birlikte- birbirlerine tamamen aykırı düşecek bir yaklaşıma sahip olmadıkları görülür. Özellikle, 1955-1970 arasında ön planda olan koruma uzmanı mimarların kurumlararası geçişlerle farklı kurumların bünyesinde görev yaptıkları göz önüne alındığında, farklı koruma kararlarının kurumun kimliğinden değil, şahısların kişisel kabul ve eğilimlerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da yüksek mevkilerde yer alan bürokratlar tarafından uygulanan koruma karşıtı, cesur imar etkinliklerinin benzerleri, Cumhuriyet'in yerel yönetimleri tarafından sürdürülmüştür ve sürdürülmektedir. Halen, kentin önemli bölgeleri ve bu bölgelerde bulunan anıtsal yapılar için yıkıcı tehditler söz konusudur. Ne yazık ki, koruma ve onarım alanının aktörleri olan koruma uzmanları, bu tehditler karşısında yeterince müdahil olamamaktadırlar. Sorunun aşılabilmesi için, öncelikle restorasyon eyleminin her aşamasında yer alan bireylerin kendilerine düşen sorumluluğa uygun hareket etmeleri şarttır.

KAYNAKÇA

- Ahunbay Z. (2012) Ayasofya'yı Nasıl Korumalıyız?, *Kültür Mirasına Yaklaşımlar-1*, 22 Şubat 2012. Europa Nostra Türkiye (konferansı düz.), İstanbul.
- Akan, E. (2008). *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*. Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Akpınar, İ. (2014). The Rebuilding of Istanbul: The Role of Foreign Experts in the Urban Modernisation in the Early Republican Years, *New Perspectives on Turkey* (Spring 2014), 59-92.
- Alsaç, O. (1984). Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu Üzerine, *Mimarlık*, 201, 8-14.
- Altınıydız, N. (1997). *Tarihsel Çevreyi Korumanın Türkiye'ye Özgü Koşulları (İstanbul 1923-1973)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Programı Doktora Tezi.
- Atay, F. R. (1951, Kasım). Tamir, *TTOKB Belleteni*.
- Ayasofya Müzesi. (2019). Ayasofya Müzesi. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı - Ayasofya Müzesi ve Bağlı Birimlerinin Bilimsel Danışma Heyeti*: <https://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/ayasofya-m%C3%BCzesi-ve-ba%C4%9F1%C4%B1-birimlerinin-bilimsel-dan%C4%B1%C5%9Fma-heyeti>
- Ceylan, O. (2000). Koruma Grupları Üzerine Gözlem ve Düşünceler, Mahir, B. (ed.), *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri, 7-10 Mart 1994*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 127-131.
- Coşkun, B. S. (2012). *İstanbul'daki Anıtsal Yapıların Cumhuriyet Dönemindeki Koruma ve Onarım Süreçleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Programı Doktora Tezi.
- Çal, H. (1990). Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 34 (1.2), 353-380.
- Çetintaş, B. (2007, yaz) Pardon!..Eski eser mi dediniz?, *Sanat Dünyamız*, 103.
- Diker, H. F. (2010) *Belgeler Işığında Ayasofya'nın Geçirdiği Onarımlar*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Programı Doktora Tezi.

- Doğan, S. (2011). *Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Durukan, İ. (2004). *Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Sonrası Kültür Mirası Korumasının Gelişimi ve Uygulama Sorunları*. İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Programı Doktora Tezi.
- Eldem, E. (2015, Şubat). Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge, *Toplumsal Tarih*, 254, 76-85.
- Eyice, S. & Tanman, B. & Tunay, M. (1988). *Fotoğraflarla Fatih [Senti] Anıtları*, İstanbul: Fatih Belediyesi Yayını.
- Eyice, S. (1993). Ayasofya. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1*, (446-457), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Eyice, S. (1995). Fatih Camii ve Külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 12*, 244, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kayın, E. (2008). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar, *Mimarlık*, 343, 98-105.
- Gabriel, A. (2007). İstanbul ve Bursa’nın Tarihi Abidelerindeki Restorasyon Çalışmalarına Dair Rapordur, 1958. *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995* (Der. ve Haz.: Ş. Özler), İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi.
- Kösebay Erkan, Y. & Alioğlu, F. (2011). Urban regeneration projects in Istanbul and documentary value, *ITÜ A|Z*, 8 (1), 117-128.
- Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- K.T.V.K.Y.K. (1999, 11 05). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu İlke Kararı- Karar No: 660 / Karar Tarihi: 05.11.1999*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44311/ilke-karari--karar-no-660--karar-tarihi-05111999.html>
- K.V.K.B.K.M. (2018). *Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-43078/kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlukleri.html> (Erişim tarihi: 21.12.2018)

- Madran, E. (2002). *Tanzimat'tan Günümüze Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Madran, E. & Özgönül, N. (2005). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası.
- Madran, E. (2010). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku ve Kurumsal Yapı, Özasan N. ve Özkut, D. (ed.), *Korumada Güncel Yaklaşımlar*, s. 18-39, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi yayını.
- Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Necipoglu, G. (1992). The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia after Byzantium. *Hagia Sophia From the Age of Justinian to the Present*, (Ed.: R. Mark & A. Çakmak), 195-225, Cambridge University Press.
- Önder, M. (1998) Vakıf Eserlerinin Onarımında Atatürk'ün Emirleri, *Vakıf ve Kültür Dergisi*, (1) 1, 6.
- Şahin Güçhan, N. & Kurul, E. (2009). A History of the Development of Conservation Measures in Turkey: From the mid 19th Century until 2004, *METU JFA* (2), 19-44.
- Tamer, C. (2003). İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yayını.
- Tanman, B. (2006). İstanbul'da Tarihi Eser Kaybı, *Mimarist* (20), 17-22.
- Tanyeli, U. (2007). *Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000*. İstanbul: Garanti Galeri.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, (Ed.: Sey Y.), 1-24, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- T.C. Resmi Gazete. (2005, 06 18). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Kapsamındaki Kültür Varlıklarının Rölöve, Restorasyon, Restitüsyon Projeleri, Sokak Sağlıklaştırma, Çevre Düzenleme Projeleri ve Bunların Uygulamaları ile Değerlendirme, Muhafaza, Nakil İşleri ve Kazı Çalışmalarına İlişkin Mal ve Hizmet Alımlarına Dair Yönetmelik*. T.C. Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050618-4.htm> (Erişim tarihi: 21.12.2018)

- Yerasimos, S. (2005). Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Kültürel Mirası Koruma Söylemi, İstanbul (54), 41-55.
- Yücel, E. (1998). Vakıflarda Onarım Çalışmalarını Yürüten Mimarlar, *Vakıflar Dergisi*, (XXVII), 231.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVIII, Sayı: 1 Nisan 2019

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVIII, Issue: 1 April 2019

Yayın Tarihi | Date of Publication

03.05.2019

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.